

N. I O R G A

CONCEPȚIA ROMÂNEASCĂ A ORTODOXIEI

Conferință ținută în ziua de 13 Ianuarie 1940
la Societatea „Femeilor Ortodoxe”

Cu o prefață și note de Ion POPINCEANU

EX LIBRIS

OCTAVIANI BĂRLEA

1958

Druck: Dr. P. Belej, München 13, Schleissheimer Str. 71.

Vreau să afirm dela început că republicarea acestei conferințe o consider ca un fel de răspuns la cărticica intitulată: Nae Ionescu, ÎNDREPTAR ORTODOX, texte alese, ordonate și adnotate de D. C. Amzăr, Edit. Frăția Ortodoxă, Wiesbaden 1957, 112 p. Ca un răspuns din partea subsemnatului și a mai multor Români din exil, cărora le-am cerut sfatul și care m'au îndemnat să o fac; nici decum însă ca o apologie a Bisericii catolice; întâi pentru că ea nu are nevoie de aceasta, și al doilea fiindcă nu sunt nici chemat, nici îndreptățit și nici în măsură să o fac. Astăzi însă, când bisericile creștine din România trec prin zile nespuse de grele, când ele sunt persecutate, unele chiar desființate, oprite și suprimate, când noi, Românii ortodocși, trăim în exil printre frați creștini de altă credință decât a noastră, dar care totuși ne înțeleg, ne consolează și ne ajută, astăzi, când toți creștinii, indiferent de confesiunea lor, ar trebui să aibă ca un țel suprem lupta împreună contra unicului și celui mai mare dușman al lor, contra bolșevismului, astăzi DI Amzăr vine să otrăvească atmosfera de înțelegere și de bunăvoință, prin publicarea acestei cărticele cu texte scoase din opera lui Nae Ionescu.

Ce a urmărit DI Amzăr prin publicarea acestei broșuri, ne-o spune chiar Dsa. la începutul ei, și chiar prin titlul ei. Ea se adresează în primul rând publicului mare, apoi părinților cu copii de educat, fiind cel mai bun ÎNDREPTAR pe care ni-l putem dori noi, Românii ortodocși (pag.7).

Credem însă că Dl Amzăr, păstrătorul și apărătorul ortodoxiei românești din exil, n'a avut o idee prea fericită prin publicarea acestei cărțuții. Filosoful român și creștin ortodox Nae Ionescu, fără îndoială mare logician și polemist, jonglează în mod periculos cu silogisme — și chiar cu sofisme — desbate și combate diferite probleme și teze național-religioase, interesante și actuale pentru Țara noastră mai ales pentru epoca dinaintea ultimului război mondial, nu însă pentru noi cei de astăzi și din exil.

Dacă partea introductivă, intitulată **„Știință și religie”**, ca și partea I-a cu titlul **„Mântuitorul”** sunt nu numai acceptabile, ci cu adevărat interesante și instructive pentru noi, nu tot astfel e și partea II-a, intitulată **„Biserica”**, cu capitolele **„Ortodoxia”**, **„Biserică și Neam”**, **„Biserică și Stat”** și **„Confesiunile”**.

Dar să vedem pe scurt ce ne propune Dl Amzăr să luăm ca exemplu și ca „îndreptar” dela Nae Ionescu.

În capitolul **„Ortodoxia”** îl vedem pe Nae Ionescu stilist, adică apărător al vechiului calendar iulian, contra deciziei Sinodului, care a dispus adoptarea calendarului gregorian la noi. El afirmă (pag. 65) că pentru un ortodox există puțința de a se împotrivi unei decizii a Sinodului și chiar de a fi la un moment dat în mai mare măsură deținător al adevărului decât ierarhia ecleziastică. „Sinodul, afirmă el, poate să greșească. Mai mult, Sinodul a greșit.” Deci un credincios are dreptul să se împotrivească unei decizii a Sinodului, căci „oricare creștin are măsura adevărului în dogme, canoane și predanie” (pag. 66). Iată deci pe un simplu și singur creștin ortodox mai deștept decât un întreg sinod de experți și de mari fețe bisericești, care s'ar părea că știu ceva mai bine decât el dogmele și canoanele! Pe de altă parte însă, tot în această cărticică, la pag. 85,

Nae Ionescu spune că Biserica noastră este „**sobornicească și apostolească**”. „Asta înseamnă, mai spune el, că pentru **pravoslavnici** adevărul nu e deținut decât de o unitate colectivă — soborul, sinodul; pe când pentru „latini” el e de natură individuală. De aci, la noi ca autoritate supremă sinodul — reprezentanță colectivă, anonimă — la ei Papa, reprezentanță individuală și personală.” Nu vedem atunci, în adevăr, cu ce autoritate s’a opus N. Ionescu **ca individ** contra deciziei **Sinodului**, de a schimba calendarul.

Un capitol plin de sofisme e cel intitulat „Biserică și Neam”. Aici N. Ionescu se războiește direct cu romano-catolicii și uniții din România, cărora le reproșează direct că nu sunt Români, fiindcă nu sunt... ortodocși. El contestă de exemplu și lui Samuil Micu calitatea de român, fiindcă era „călugăr papistaș”, spunând că „**nu e nevoie să fii Român, ca să faci ce a făcut Micu**” (pag. 77). De asemenea și lui Vaida și lui Iuliu Maniu le contestă românismul, căci și ei au fost catolici (pag. 86). Punând atunci ipoteza că la 1700 ne-am fi unit toți Românii cu Roma, după N. Ionescu — și probabil și după Dl. Amzăr — astăzi n’am mai fi Români. Dar oare un German catolic e mai german sau mai bun german decât unul protestant sau invers? Dar Fancezii, Englezii, Elvețienii, sunt toți de aceeași religie? Care e mai bun francez, cel catolic sau cel calvinist? Dar și aici N. Ionescu vine cu sofismul, spunând (pag. 88) că Germanii care au devenit protestanți n’au fost nici odată efectiv catolici și că Românii uniți n’au devenit nici odată catolici, ci au rămas mereu ortodocși, „chiar dacă unii și alții ar crede-o și declara-o altfel”.

Dar de ce să identificăm confesiunea cu naționalitatea? Noi ne-am născut — ca popor — creștini, nu ortodocși. Și creștini am rămas. Creștini ortodocși dato-

rită atâtor împrejurări și considerente istorice, după cum tot din aceleași cauze istorice Rușii sunt ortodocși, pe când Polonii catolici, Sârbii ortodocși, pe când Croații catolici, Cehii în parte husiți, pe când Slovaci în cea mai mare parte catolici. Dar iată în întregime a sa un sofism al lui Nae Ionescu, și pe care Dl. Amzăr ni-l dă ca exemplu: „A fi român, nu ,bun român', ci român pur și simplu, înseamnă a fi și ortodox. În același fel în care, de pildă, animalul ,cal' este și ,patruped' (pag. 80).” Dar aici se poate ușor observa că animalul numit **cal** nu e cal numai fiindcă are patru picioare, căci mii de alte animale au patru picioare. Deci cele patru picioare nu sunt nota esențială și caracteristică a calului.

„Suntem ca atare ortodocși, pentru că suntem români, și suntem români pentru că suntem ortodocși” mai spune N. Ionescu (pag. 83). Aceasta s'ar potrivi dacă numai noi Românii am fi ortodocși pe lumea asta. De aici trage el apoi concluzia că cine renunță la ortodoxie pentru catolicism, renunță și la românie (ibid.). Ba mai mult; printr'o altă argumentare greșită, N. Ionescu încearcă să dovedească că cine e român și ortodox, rămâne astfel toată viața lui. Nu e catolic chiar dacă a trecut la catolicism și chiar dacă crede și afirmă el că e catolic. „Atunci când eu am din naștere părul negru, e suficient să vreau a-l avea roșu, pentru ca să-l și am?” (pag. 84). Desigur că această confuzie între naționalitate și confesiune e la Nae Ionescu voită. E adevărat: dacă m'am născut român, mor român, chiar dacă-mi petrec viața în mijlocul altei nații și devin cetățeanul altui Stat decât cel al Românilor. Aici e adevărat că din cal nu poți face altceva. Un cal rămâne cal chiar dacă-l pui să trăiască într'o turmă de alte animale. Dar dacă m'am născut ortodox, adică dacă m'a botezat un preot ortodox, nu însemnează că nu pot trece la catolicism sau la

oricare altă confesiune din lume. Ce are a face aceasta cu românismul? Eu pot fi slab ortodox ca și slab și desinteresat catolic, ba pot fi și ateu, și totuși pot fi român, și chiar bun român. Imi pot iubi deci țara și neamul, fără a fi ortodox practicant. Câți Români în definitiv sunt buni ortodocși? Câți nu sunt ortodocși numai în baza tradiției, fiindcă așa au fost și părinții lor, așa au fost botezați și în definitiv le e indiferent dacă sunt ortodocși sau altceva? Cum putem nega românismul unei părți din neamul nostru, Uniților, și chiar puținilor romano-catolici, numai fiindcă nu sunt ortodocși? Copilul unui Român care a fost și a rămas ortodox se naște astăzi printre catolici, din mamă catolică. El e educat de tatăl său acasă în spiritul neamului românesc. Educația religioasă e cea catolică, fiindcă cea ortodoxă nu e posibilă. Oare acest băiat crescut în religia catolică, dacă se va întoarce cu tatăl său în România și va continua și acolo să rămâie catolic, nu va putea fi bun român?

După Nae Ionescu neamul românesc se identifică cu ortodoxia, dar aceasta nu se identifică cu Statul român. Aici are dreptate, dar, revenind la cele spuse, legătura dintre naționalitate și confesiune nu trebuie considerată atât de strânsă. Românul e român fiindcă așa s'a născut, el și tot șirul lui de ascendenți. Datorită împrejurărilor istorice, cum am mai spus, el a fost botezat în ritul ortodox. Tot datorită unor împrejurări istorice o parte din Români s'au unit cu Biserica dela Roma. Aceștia sunt deci botezați în ritul român catolic. Pentru aceasta însă nu sunt mai puțin români decât cei botezați ortodox și mai ales decât mulți care nu mai știu de biserică, nu se mai duc pela ea, nu mai au nici o legătură cu ea.

Dacă am considera ca români numai pe cei ce sunt ortodocși credincioși în adevăratul înțeles al cuvântului,

atunci aceștia ar fi de sigur atât de puțini, încât ar trebui să fie considerați ca minoritari în Țara românească.

După cum reeditarea acestor idei ale lui N. Ionescu și această polemică a sa cu Românii catolici și cu catolicii în general nu ne poate folosi nouă astăzi, ea n'a folosit nici când a fost dusă, în anii dintre cele două războaie mondiale. Foarte mulți Români, cu toată considerația ce o aveau pentru Nae Ionescu, n'au văzut cu simpatie această polemică, iar unul dintre ei, marele savant și gânditor Nicolai Iorga, s'a și exprimat în scris în acest sens.

În cele ce urmează publicăm (cu adnotații și observații) în întregime o conferință a lui Nicolai Iorga, ținută în 1940 în cadrul „Societății Femeilor Ortodoxe” din București, de față fiind și Patriarhul Nicodim al României. Reproducem această conferință după broșura intitulată „Concepția românească a ortodoxiei”, București 1940, Editura „România”, 32 p.

I. P.

CONCEPȚIA ROMĂNEASCĂ A ORTODOXIEI

Înalt Prea Sfințite, Prea Sfințiți Părinți, onorat public. Este o dovadă de mare încredere pentru mine și de mare onoare că mi s'a dat sarcina de a deschide aceste conferințe ale Societății Ortodoxe și voi începe rugând pe ascultătorii cari își au credințele și convingerile, să binevoiască a îngădui credințele și convingerile cuiva care nu este și nu vrea să fie un teolog, ci este și înțelege să fie un istoric. Și, în același timp, să îngăduie, persoanele care s'ar ținea în marginile teologiei, cuiva care cu îndărătnicie ține și în domeniul credinței la vechiul său naționalism.¹⁾

Dela început o spun, **ortodoxia pentru această nație, iar nu această nație pentru ortodoxie.**²⁾ Vă rog să primiți părerea aceasta așa cum este, fiind vechea mea părere, pe baza căreia am scris „**Istoria Bisericii Românești**”, și, față de o anumită tradiție și față de anumite încercări de inovație din momentul de față, mai ales din partea tineretului, eu mențin punctul acesta de vedere. Totul îl trag către națiunea mea, și văd puterile națiunii mele

¹⁾ Vorbitorul mărturisește deci delă început că nu vrea să facă declarații teologice, ci să-și spună convingerile sale, cum le are el ca istoric; admite deci că din punct de vedere teologic unele lucruri ar putea avea și o altă explicație.

²⁾ Fiindcă, după cum am spus în introducere, noi creștini ne-am născut, ortodocși numindu-ne mult mai târziu abia.

care înviorează toate formele pe care le-am primit, și națiunea mea a făcut foarte bine când a schimbat toate aceste forme și când, păstrând uneori numele, a înlăturat formele care nu-i convin. Astfel decât să figureze crezul acesta ca o concluzie la sfârșit, am preferat să-l pun ca o manifestare de credință proprie la început.

Societatea pe care o prezidează acum d-na Tătărescu, este una a cărei necesitate eu o înțeleg. O înțeleg în originile ei și o înțeleg și în faptul că activitatea ei școlară n'a corespuns totdeauna cu titlul care la început i s'a dat și trebuia să i se deie. Cred că, în momentul de față, nu este nimeni care să manifeste mai curajos decât mine credința, pe care o am, că trebuie să păstrăm toate vechile și adâncile noastre legături cu Franța și cu cultura franceză. Numai, Franța este un lucru, și cultura franceză o primim cu cea mai mare bucurie, — cu atât mai mult — cu cât mi s'a spus chiar dela Sorbona că această cultură franceză nu trebuie să înlătorească cultura noastră, ci să-i dea sugestii și s'o sprijine în dezvoltarea ei, — dar evident că una este cultura franceză, care cuprinde oameni de toate părerile și de toate direcțiile și altceva este să se întrebuițeze cultura franceză pentru o propagandă care este naturală din partea acelor cari o fac, cum sunt naturale toate propagandele, căci când are cineva o credință, caută ca această credință s'o întindă, dar nu se poate înțelege să se întrebuițeze cultura franceză, care este un lucru, pentru a se face o operă de proselitism, care se făcea odinioară la noi, și atunci când a luat naștere această Societate, se făcea cu o energie extraordinară.

Acum, încă mai puțin decât atunci, o astfel de încercare de proselitism nu se poate nici explica, nici îngădui, și iată de ce. Fiindcă noi avem în momentul de față o Biserică catolică românească, Biserica unită.

Dogmele sunt aceleași. Cuminții oameni care au iscălit cele patru puncte în Ardeal, mai ales Teofil — în ce privește pe urmașul lui, Atanasie, era un tânăr care nu avea deplina conștiință a ceea ce făcea, dar cuminții oameni, Teofil și protopopii cari au iscălit cele patru puncte, au cerut întâi să se păstreze legea românească după originile ei, în dezvoltarea ei, în dreptul ce-l are. Pentru că ortodoxia trebuie să fie lege românească tradițională (apluze puternice), la care se poate să se adauge ceva, dar să nu se adauge prea mult. Să nu ne ducă la un internaționalism ortodox de care avem toți așa de puțină nevoie, cum avem nevoie de orice internaționalism, care nu se potrivește nici cu firea, nici cu scopurile noastre, și care ne atinge o independență în domeniul spiritual.³⁾

S'a păstrat aproape tot în Biserica Unită, afară de legătura cu Papa, **care este foarte profitabilă poporului românesc, căci, dacă avem legături cu încă o mare autoritate mondială, la dânsa putem avea recurs în anumite împrejurări; și chiar astăzi este foarte folositor să fie o legătură între Scaunul roman și drepturile atacate cu obraznicie ale neamului românesc. Legătura cu Papa este foarte folositoare, și e mai simpatică decât legătura cu Patriarhul din Constantinopol, care este un șef național:** cu toate eforturile, nu se poate desface din legăturile cu poporul său. Papa din Roma se poate desface de poporul italian, Patriarhul din Constantinopol nu se poate desface din legătura națională cu poporul grecesc. Legătura cu Papa, iar, încolo, formele Bisericii noastre, fără a părăsi nimic dintr'însa. Aceiași limbă,

³⁾ Credem că în domeniul spiritual nu se poate vorbi de independență, când e vorba de îmbrățișarea și mărturisirea adevărului.

aceleași icoane, același fel al slujbei. Dacă, mai mult decât atât, am recunoscut în alte trei puncte deosebire, punctele catolice, nu prea vorbim de dănsle.

În ce privește formele cuminecării, acolo este o veche discuție de teologi, între Răsărit și Apus. Atitudinea sufletească pe care o are cineva când vine la împărtășanie și atitudinea pe care o are când pleacă, acesta este lucrul de căpetenie, iar, în ce privește **filioque** — „și din Fiul”, — eu am auzit în biserici unite crezul nostru cel vechiu, fără deosebire, așa încât Fiul este subînțeles, dar se vorbește numai de purcederea din Tatăl. Iar oameni însetați de Purgatoriu n'am găsit la Uniți.⁴⁾

Prin urmare, cum vedeți, dacă este vorba de o propagandă catolică, îngăduită în ea însăși, ca oricare alta, nu este nevoie să căutăm aiurea, nici chiar în Franța, o altă legătură cu Biserica Romană, decât cea pe care o dă **Biserica Unită**, așa de respectuoasă față de întreaga noastră tradiție religioasă și care, pe lângă aceasta, s'a despărțit așa de puțin de ideia națională, încât **a adus servicii esențiale acestei idei naționale**. Și, dacă ortodoxia n'o recunoaște, face o foarte mare

⁴⁾ Poporul ortodox, și mai ales poporul de rând, crede și el într'un fel de purgatoriu, fără însă a-i spune pe nume. Căci dacă n'ar crede, nu s'ar putea explica de ce dă atâtă de pomană pentru cei morți și se roagă pentru odihna sufletelor lor. Cei din cer nu mai au nevoie de pomenile și rugăciunile noastre, iar celor din iad ele nu le mai folosesc la nimic. Dacă n'ar crede deci într'un loc de ispășire după moarte a micilor greșeli făcute în viață, greșeli cărora le suntem supuși cei mai mulți dintre muritori, atunci acest obicei pios de a da de pomană și de a se ruga pentru iertarea și odihna în pace a celor decedați ar fi un lucru fără rost și chiar de neînțeles.

greșeală și împiedecă încercările pe care trebuie să le facă toți pentru a ne înfățișa ca o singură națiune. Pentru că, și cu voia lui Dumnezeu, acesta este lucrul esențial.⁵⁾ Națiunea există și, dacă există, trebuie menținută și apărată.

Atunci sa făceau călugăriri ale sufletelor simțitoare. Se călugăreau fete sensibile și romantice, dar se călugăreau mai ales averi. Multe nume de familie au dispărut, pentru ca să fie înlocuite cu simbolice nume, de care această Biserică Catolică are destule.⁶⁾ În învățământul acesta se dădea o bună educație mecanică, deprinzând cum să se ție lingurița și furculița și cum să se prezinte cineva bine într'un salon, dar pe lângă aceasta și pe lângă unele lucruri învățate pe de rost, precum și obișnuința de a întrebuița câteva sute de cuvinte în limba franceză sau germană, nu era nimic. Conștiința țării, a pământului ei, a trecutului ei, a sensului pe care-l are poporul acesta și care îl îndrituiește să trăiască, pentru că, dacă n'ar avea acest sens, de ce să mai încurce lumea, acestea lipseau cu desăvârșire. Am scris și eu împotriva acestor școli de odinioară, și acum, dacă ar fi același lucru, dacă ar reprezenta aceiași primejdie, aș face același lucru.

Și atunci, cum s'a produs o reacțiune în societatea românească și s'a creiat o societate (Societatea Femeilor

⁵⁾ Toată stima pentru bunurile naționale, care sunt și ele lăsate de Dumnezeu, dar adevărul este că un bun de valoare eternă trebuie mereu preferat bunurilor trecătoare.

⁶⁾ Se știe că Biserica în general și mai ales Biserica romano-catolică nu călugărește pe nimeni fără chemare; ba, din contra, ea pedepsește cu excomunicarea pe toți aceia care ar încerca să forțeze pe cineva să se călugărească sau să devie preot fără voia lui.

Ortodoxe Române, n. n.), ale cărei întemeietoare în mare parte nu mai sânt în viață acum, s'a hotărît să se înființeze o școală care să stea în fața acelei școli care, cu toate calitățile ei, era o școală de înstrăinare.⁷⁾ A făcut foarte bine că a introdus și noțiunea națională, dela început. Așa încât ceea ce spun eu în această seară se cuprinde până și în titlul societății.

Dar vreau să mai observ încă un lucru. Școlile Statului, școli pe care Statul le-a sămănat cu o largă dărnicie în toate părțile, au și unele calități, dar și foarte mari defecte. Unul din aceste defecte, și este un defect foarte grav pe care-l voi spune dela început, este că învață forme, dar realitatea însăși nu este. Formele se uită repede și rămâne cineva la sfârșit tot așa de golaș, cum era în momentul când a intrat în școală. Eu am vrut să schimb școala aceasta, dar am întâlnit o dușmănie total neinteligentă și față de intențiile și față de propunerile mele. Era o școală de forme, pe când rostul școlii este să desvolte puterile cu care vine elevul, în loc de a încerca să pună în loc ceia ce se găsește în capul de treizeci, patruzeci sau cincizeci de ani al profesorului. Școala înțeleasă în felul acesta caută să facă din copilul de zece, unsprezece ani, un fel de moșneag practic, așa cum e acela care se găsește pe catedră, ceia ce este o foarte mare greșeală. Și, al doilea, școala aceasta învață multe meșteșuguri, pe care le-am practicat cu toții, și mi se pare că pe vremea mea se făcea

⁷⁾ Aceste învinuiri nu privesc Biserica noastră unită. Mitropolitul I. Suci, din Blaj, a înființat la noi Congregația Surorilor Unite a Maicii Domnului la Blaj, după modelul dela Notre Dame de Sion. Și „Damele Engleze” aveau la Blaj un liceu de fete, o școală normală de fete și o școală comercială de fete (toate cu internate), dar aici se făcea toată educația națională românească.

cu mai mult respect și mai mult curaj decât acum, dar, în ce privește ținuta de viață, nu dădea nimic. Și sânt oameni foarte învățați, cari au ieșit din Universitate, cari sânt de o asprime de spirit, ca să nu zic: de o mojiție, fără păreche, ceia ce înseamnă că n'au terminat clasa întâiu primară, pentru că și de acolo trebuie să iasă cineva cu o anumită înfățișare. În toate rosturile, dacă este și partea lăuntrică, e cu atât mai bine, dar cel puțin să fie înfățișarea. Dar acestea sunt școli masculine și pentru fete: tot învățământul este pentru băieți, nimic pentru fete. Dar fetele, mai ales la o anumită vârstă, cer înțelegere, iubire, prietenie, o atmosferă pe care n'o dă școala unde profesoara nu este mamă, nu este sora mai mare pentru eleve. Mi se pare chiar, din experiența mea de trecător ministru, că profesorii masculini sânt, în afară de anumite lucruri care nu trebuie să fie, mai aplecați cu inima către eleve, decât profesorii feminini. Nici într'un caz nu merg profesorii masculini până la gradul de cruzime al unora dintre femei.

O școală se cere întemeiată și pe o bază religioasă, iar religia este, înainte de toate, lucru al inimii, și, dacă mi-ar prezenta cineva cea mai simplă religie a inimii și cea mai înaltă teologie fără nimic din simțirea omenească, eu aleg pe cea mai simplă a inimii. Mântuitorul n'a venit pe pământ ca să întemeieze o Facultate de teologie, ci a venit ca să schimbe sufletul omenesc cum era în momentul când a apărut.⁸⁾

⁸⁾ Prin aceasta desigur că Iorga nu vrea să nege faptul că Mântuitorul a întemeiat biserica. Sa ca o instituție sau școală de **adevăr, dreptate și viață morală**, conform poruncii Sale, dată Apostolilor: „... mergeți și învățați toate popoarele, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Spirit, învățându-le să țină toate câte v'am poruncit eu vouă” (Matei, 28, 19—20).

Și școala ortodoxă nu știu întru cât realizează dorința aceasta de a creia ființe într'adevăr omenești și care să se știe purta și în familie și în lume, dar, dacă realizează acest lucru, este foarte bine, iar, dacă nu-l realizează, trebuie adusă acolo încât să îndeplinească această misiune, care singură îndreptățește existența acestor școli, care nu sunt școli de modă, față de așezămintele pe care le are Statul și care, în ce privește Corpul Didactic, stau la aceeași înălțime, pe lângă că se bucură de un sprijin nemărginit, pe când societatea aceasta nu dispune, și nu trebuie să dispună, ca orice este creație particulară, decât de propriile ei mijloace.

Altfel nici n'aș fi venit în această seară, căci sunt un om care știu să dau, dar știu să zic nu, și, dacă nu-mi convine o societate, atunci, într'o formă politicoasă, deși n'am învățat la călugărițe, știu să refuz, cu toată hotărîrea un serviciu pe care nu-mi îngăduie conștiința să-l dau.

Acum vin la cea ce formează însuși rostul acestei conferințe. **Ce înseamnă legea românească**, aceia la care țin cu toată convingerea spiritului meu, cu toată căldura inimii mele și cu toată iubirea pe care o am pentru națiunea mea, pe care o pun mai presus de orice. Aceasta este națiunea mea, și eu trebuie să fiu legat de dânsa în afară de orice considerații, care pot fi foarte bune unde sânt, dar n'au valoare pentru mine (aplauze puternice). Legea românească nu s'a învățat la nici o școală și n'ar putea să înfățișeze nici un complex de dogme. Este un lucru complex și misterios, care s'a format pe încetul, luând ceva dela toate elementele din care s'a alcătuit poporul românesc. Legea aceasta a trăit cel puțin din secolul al IV-lea până în al XIV-lea, adică o mie de ani, fără nici o școală, fără nici o disciplină, fără nici o ierarhie, fără nici o legătură cu

lumea ortodoxă, deși, în ce privește credințele ei, de vreme ce suntem în Răsărit — și fiindcă influența răsăriteană venea la noi, fiind noi teoretic o parte din Imperiul Roman de Răsărit, devenit Imperiul Bizantin, — fără îndoială că legea românească este o lege răsăriteană. **Dar lege răsăriteană fără dușmănie dogmatică față de legea apuseană**, în care nu intram, pentru că legea apuseană n'am făcut-o noi, pe când legea răsăriteană, așa cum este la noi, noi am făcut-o în cei o mie de ani. Avem o moștenire tracă, și Tracii au lăsat ceva în sufletul nostru. Este dela ei o energie nestăvilită, o credință entuziastă în dăinuirea vieții dincolo de hotarele aceleia pe care o trăim, o sete de nemurire, care făcea bucuria acelor pe cari războinicii îi aruncau către zei pentru a cădea în vârful sulitelor și cari mureau cu zâmbetul pe buze, în credința că, și dacă nu ajung la divinitate, mor în drumul către ea.

Acest lucru nu-l au nici Apusenii, dar nu-l au nici Grecii, cari au fost și sunt raționaliști. Noi nu suntem raționaliști, și de aceea eu admir tot tineretul acesta care se încântă de o anumită filosofie de vorbe, când se grămădește la cursurile de filosofie. În Apus sunt raționaliști;⁹⁾ ei au avut pe Descartes, ei au ascultat timp de două secole și jumătate predica raționalismului, care, din punct de vedere al cugetării, este un lucru foarte înalt și poate avea o influență asupra spiritului uman, dar este înlocuirea întregului suflet omenesc prin numai o parte, iar reducerea restului la ceea ce este rațiune poate lumina foarte strălucitor, dar lumina

⁹⁾ Biserica romano-catolică a condamnat și condamná raționalismul, întrucât el preamărește superioritatea minții omenesti față de adevărurile revelate (Enchyr. Symb. 1642—1652).

aceaste o bate vântul instinctelor și al pasiunilor și într-o parte și în altă parte. Lumea nu se conduce după rațiune, nici în cele bune, să nu mai vorbim de cele rele, în care rațiunea nu intră cu nimic.

Avem deci o moștenire tracă a noastră, pe care n'o au Grecii raționaliști, dar n'o au nici Slavii, într-o cât ei înșiși nu sunt Traci desnaționalizați, ceea ce este cazul pentru cei mai mulți Bulgari și pentru foarte mulți dintre Sârbi, ca să nu mai vorbim de Muntenegrenii Iliri, cari reprezintă prin anumite calități și defecte ale lor o însemnată înrudire cu noi.

Dar, pe lângă aceasta, noi am intrat pe de-a'ntregul în disciplina romană. Legile Romei nu le-am păstrat. Disciplina am vrut s'o păstrăm, dar n'am putut: prea puțină vreme s'a exercitat ea asupra maselor adânci ale unui popor care nu era compus numai din coloni romani. Nouă ne-a rămas însă măcar „sfânta dreptate”, care, unul din conceptele fundamentale ale Romei, se găsește și în sufletul poporului nostru care suferă orice pentru „sfânta dreptate” și apucă întâi arma ce găsește la îndemână, atunci când este vorba să lovească în profana nedreptate. Acesta este un element fundamental al sufletului nostru. Lege de mister, lege de entuziasm, lege de jertfă și, în același timp, lege de mare conștiință, sinteza românească este făcută din acestea. Și, când astăzi oameni de vârsta mea se ridică împotriva unui misticism care încearcă a se introduce în sufletul nostru, ori dacă vrem, ori dacă nu, este nu numai convingerea și nu numai grija Statului român și grija sănătății acestui popor, ci este acest vechiu instinct roman care vorbește în noi, instinctul acesta rectiliniu de care fiind conduși, aceasta ne-a făcut să trecem prin toate dificultățile de odinioară.

Spirit concret, real, practic, care recurge la entuziasmul tracic și aleargă la mister numai în momentele cele mari, în loc să trăiască în mister și să nu găsească nici odată în viața obișnuită linia dreaptă a cugetării romane, care nu este cugetare greacă. Cugetarea greacă se joacă elegant cu ea însăși, pe când cugetarea romană ia din orice element al cugetării cea ce trebuie pentru a fi o bază și un drum. Aceasta este deosebirea cea mare.

Dacă noi am fost creștini în această mie de ani, păgânismul a rămas cu anumite superstiții teoretice, împotriva cărora Biserica ar trebui să ia o atitudine îndoită. Pe de o parte, îngăduitoare pentru unele, neîngăduitoare însă în ce privește încurajarea lenei prin tot felul de sărbători populare care se adaugă la ale Bisericii și la „punțile” Statului. Ajung zilele în care nu lucrăm pentru că așa poruncește Biserica, o Biserică sprijinită pe muncă și jertfă. În ce privește Facerea Lumii, este o zi de odihnă, dar Mântuitorul n'a cerut nicio dată odihnă.¹⁰⁾ Și, pe lângă aceasta, este și Statul român care binevoiește să adauge sărbătorile sale mai mult sau mai puțin naționale și pe alături și „punțile” pentru plăcerea unor funcționari, cari se obosesc mai mult când nu lucrează, decât atunci când lucrează onest.

În acel mileniu, care a fost caracterul acestui creștinism? Ca să-l înțelegem trebuie să ne gândim la originea lui. Au fost provincii ale creștinismului cucerite prin voință și cucerite prin ierarhia stabilită, dar noi **nu**

¹⁰⁾ Se știe că zile de sărbători, și deci de odihnă, au fost așezate de Dumnezeu și legiferate în vechiul Testament (vezi Ieșirea XII, 17; XXIII, 12—16; XXXI, 13—17; XXXV, 2; Deuteronomul V, 12—15), iar Mântuitorul a zis: Să nu socotiți că am venit să stric legea sau profeții; n'am venit să stric, ci să împlinesc (Matei V, 17).

facem parte dintre dânsule. Nu Statul român ne-a făcut creștini, ci oamenii cari credeau, lucrau, erau gata să se jertfească și în fiecare clipă gata să predice mai departe: misionarii. Noi avem creștinismul Sfântului **Nichita** și al atâtor cari porneau în lumea întreagă, răspândind o credință legată de foarte puțină teologie, — pentru că nu știu dacă Sfântul Nichita ar fi putut să treacă un examen de teologie de anul I.¹¹) De altfel nu-l putea trece nici **Tertulian**, iar, în ce privește Sfântul sau, la noi, Fericitul **Augustin**, i-a rămas totdeauna ceva din manicheismul anilor dintâiu.¹² Nu-și închipuie cineva afară de lecțiile dela Facultatea de Teologie cât s'a clătinat creștinismul pentru a ajunge să se stabilizeze, părăsind adesea tocmai elementele cele mai nobile de libertate ale gândirii, care la început se întâlnesc în multe erezii, și pe care Biserica oficială le-a înlăturat, pentru a intra într'o ordine care, în Răsărit, este a magilor orientali, iar în Apus a legionarilor romani. Dar vechile credințe ale Orientului au pus stăpânire despotică pe creștinism în părțile răsăritene, și vechea dis-

¹¹) Sfântul **Nichita** de Remesiana (366—414) n'a trecut, ce e drept, printr'o școală teologică de formatul celor din zilele noastre, dar nu se poate afirma că din această cauză ar fi fost necunoscător al învățăturilor sfinte. Activitatea sa teologică-literară, din contra, este destul de bogată. Printre altele el a scris: *Ad competentes*; *Libellus ad virginem lapsam*; *De divinis appellationibus*; iar ca predici: *De vigiliis servorum Dei*; *De psalmodiae bono* ș.a. Tot lui i se datorește și atât de cunoscuta cântare bisericească „Te Deum”.

¹²) Sfântul sau Fericitul **Augustin** (354—430) după ce a părăsit pe manichei și a venit la biserica dreptcredincioasă, a devenit unul din cei mai neîmpăcați adversari ai manicheismului, și a scris și mai multe lucrări întitulate „*Contra manicaeos*”, între 388—406).

ciplină romană neiertătoare pe celălalt creștinism în părțile apusene. Acesta este adevărul.¹³⁾

Evident, sunt lucruri care nu se pot schimba. Este autoritatea atâtor secole și prin urmare ceia ce putem face este să ne ținem în această formă, căutând însă a învia cât se poate mai mult din spiritul divinului întemeietor al creștinismului. De câte ori este vorba de spiritul Lui și de spiritul tuturor sinoadelor ecumenice și neecumenice împreună, se pot lăsa hotărârile tuturor sinoadelor, pe care le știu foarte puțini, și să ne întoarcem la ceia ce nu se capătă prin nici un fel de examen și care este înfăptuirea primară a creștinismului.

Prin urmare, creștinism misionar. Noi nu am avut episcopi la început; am avut cel mult chor-episcopi, ceia ce înseamnă episcopi țărani, episcopi „sătești”, cari nu erau decât stareți de biete schituri de lemn. Aceștia puteau să nu aibă nicio legătură între dânsii, pentru că

¹³⁾ Nu există mai mare sclăvie a minții sau a cugetării decât eroarea, și mai ales eroarea față de adevărurile eterne. Dacă deci Biserica ocrotește adevărul contra unei erezii, atunci ea apără în același timp și dreapta cugetare.

Că Biserica nu s'a supus nici odată erorilor vreunei erezii oarecare, și nici chiar vechilor credințe magice din Orient, o dovedește între altele mai ales lupta, care a durat sute de ani, contra gnosticismului sub diferitele lui forme.

În ce privește despotismul legilor romane față de creștinism, faptul e cunoscut tuturor că creștinii din acele timpuri sufereau mai curând cele mai crude persecuții decât să se lepede de vreun adevăr dumnezeesc. Miile de martiri, morți în perioada persecuțiilor, începând dela **Nero** (54—68) și până la **Dioclețian** (296—304), dovedesc aceasta cu prisosință.

nu exista Statul,¹⁴⁾ iar când a fost Statul, au fost trei forme românești: forma munteană, forma moldovenească și forma părții din românism care nu se găsea sub stăpânirea Domnilor noștri. Chiar numele de episcop noi nu l-am păstrat, ci avem numai, într'un fel de prefacere, **piscop**, pentru episcopii catolici. „**Vlădica**” înseamnă „**stăpânitor**” și, fiindcă am rostit cuvântul acesta de „vlădică”, este ceva de comparat între starea noastră de odinioară și între un anume fenomen balcanic, foarte interesant. Noi avem juzii, de unde vine județul nostru, care păstrează în Muntenia chiar hotarele vechilor stăpâniri ale juzilor și de aceea variază dela un județ la altul, dar în Moldova nu sunt județe, ci ținuturi, adică pătratele în jurul unei cetăți, ceea ce înseamnă cercul de influență și judecată al pârcălabului care stă în cetate.

Dar noi nu am avut **Domni** dela început, deși Ioan Bogdan admitea că am păstrat cândva cuvântul de **duce**, pe care l-am înlocuit cu **voevod**, dar aceștia apăreau numai când era vorba de apărarea mai multor județe și nu erau o formă statornică. Să ne gândim însă ce a fost Cernagora, Muntenegru. Acolo era o mănăstire cu un stareț-vlădică și el era, în același timp, și Domnul țării. Mi se pare foarte sigur că vechii noștri stareți de schit aveau și o autoritate în ordinea administrativă și politică, fiind astfel vlădici stăpânitori. Mergerea cineva la vlădică, fiindcă el era singura autoritate ce se putea găsi acolo. Juzii își îndeplineau rostul de judecată, voevodul rostul de oaste — și ce interesant este cuvântul de „**oaste**”, care vine la noi, ca și la

¹⁴⁾ Nu e competența Statului de a face legătura între episcopi, ci aceasta a fost, chiar dela începutul creștinismului, misiunea Capului Bisericii (vezi Ion XXI, 15—17).

Francezi, de la **hostis**, iar **hostis** înseamnă „dușman”; noi neavând o armată, armata însemna dușmanul sub arme. Nimic nu este mai luminos pentru pacifismul nostru creștin, înrădăcinat în inima noastră, decât istoria acestui cuvânt.¹⁵⁾

Vlădica din Muntenegru, până la poetul Petrovici Niegoș, a avut și caracter bisericesc și caracter laic, deși la urmă se dusese partea religioasă, dar partea de poezie legată de religie rămăsese. La noi nu erau decât **popi** și popii aceștia se întâlnesc și la Slavi. S'a încercat legătura cu popa din vocabularul latin, dar „popa” pentru noi era starețul de mănăstire, astfel ca în secolul a XVI-lea „popa **Nicodim**”. Și când în Moldova lui Alexandru cel Bun și a urmașului lui găsim pe proto-popul **Constantin**, care a jucat un rol pe lângă episcopi, aceasta însemna continuarea vechii ordine de lucruri, și cu adaosul grecesc din „protos”, deci cel dintâi dintre popii, dintre vlădicii aceștia de schit.¹⁶⁾

Dar veți zice: legătura noastră cu celelalte Biserici? Legătura aceasta nu putea să existe. Dincolo de Dunăre a dăinuit continuu o ordine episcopală, pe care o întâlnește cineva în toate orașele odinioară greco-romane, mai târziu slavizate, de pe malul drept al Dunării. Era liber cineva să se hirotonisească în vechea formă tradițională, învățând câteva rugăciuni. „Tatăl Nostru” și „Crezul” păstrează încă elemente ale unei limbi foarte vechi și, când se spune „Atotțiitorul”, „țiitorul” acesta, care nu se întâlnește apoi în limbă cu acest sens, vine

¹⁵⁾ De altfel cuvântul **război** l-am luat dela vechii Slavi, pe când celelalte popoare romanice l-au luat dela vechii Germani (guerra, guerre Wehr).

¹⁶⁾ Originea latină a cuvântului românesc **popă** am încercat să o dovedim și noi (vezi „Patria”, München, Mai-Iunie 1955, pag. 2).

din vocabularul arhaic al limbii noastre. Se ducea deci cineva la Vlădica de schit, unde se hirotonisea, învăța câteva rugăciuni, câteva molifte, slujba foarte complicată din timpurile noastre nu exista.¹⁷⁾ Solemnitatea grecească, rusească, este cu totul altceva. Cea rusească, pe care am putut-o aprecia atunci când eram cu Rușii la Iași în refugiu, are cu totul alt spirit; o maiestate imperială; cea grecească, pe care am putut-o vedea la Atena cu ocazia Congresului de studii bizantine, este foarte frumoasă, dar reprezintă altceva. Și să mă ierte oricine, dar slujba dela înmormântare, cu chinul la care sunt supuși cei cari se despart de al lor, este contra sentimentelor celor mai firești ale acelor cari plâng, iar, în ce privește pe cei cari vin numai pentru distracție, e încă un element de distracție.

O religie foarte simplă, care a intrat apoi în toate formele grecești și slave. Dar acestea la început nu existau de loc. „Popa”, acesta era marele mângâietor, la care se ducea cineva, la „popa” din mănăstire ca la un medic, ca la un lecuitor, la dânsul sfaturile în ordinea materială, la dânsul era și puținul bun care se putea întâlni pe vremea aceea, fiindcă era un timp de schimb în natură. Imprejurări foarte simple, foarte sărace și, dacă vreți, foarte barbare. Dar s’a spus de atâtea ori că viața claselor populare reprezintă pretutindeni o foarte veche cultură, care nu se învață din carte, și care s’a coborât până în adâncul mulțimilor, pentru ca în această mulțime să ajungă și până în adâncul sufletului.

¹⁷⁾ Este fapt cert că preoții de pe acele timpuri nu puteau avea știința de carte pe care o au astăzi; totuși se poate presupune că au știut ceva mai mult decât câteva rugăciuni și forme de serviciu divin. Căci cum ar fi putut de altfel predica poporului Evanghelia lui Hristos?

și al inimii. Puneți și pe cei pe cari îi numim: de jos în asemenea împrejurări cu împrejurările în care ne putem găsi noi și așteptați: cel puțin în nouăzeci de cazuri la sută ei vor fi superiorii noștri; în privința aceasta nu e nici o îndoială. Iar cultura este aceasta. Că nu știe cineva istorie bisericească ori n'a învățat nu știu câte rugăciuni pe de rost, al căror sens nu-l înțelege, acestea sunt lucruri secundare.

Aceasta este legea românească dela început, pe care poporul și-a cerut-o totdeauna. Când a fost Unirea din Ardeal, ce a întrebat el? — Dar legea noastră rămâne? Facem crucea tot așa? Sfinții noștri stau la locul lor? Li s'a răspuns: da. — Atunci ne putem înțelege. Nu s'au putut înțelege însă niciodată, pentru a lua ființă, ființă statornică, nici o biserică românească luterană sau calvină, pentru ce? Pentru că noii convertitori au rupt partea aceasta concretă, care este de temei, și partea aceasta sentimentală, care este așa de strâns legată de ființa noastră. Au luat, pela 1560, câte un Gheorghe de Sângiorz, i-au impus să țină adunări populare, — singurul lucru primit dela Calvinii au fost aceste adunări populare, — i-au pus în mână cartea românească în locul celei slavone, dar, în afară de aceasta, nimic. Și, dacă în biserica lui Gheorghe de Sângiorz, sau a altui urmaș calvin al lui, nu se găseau icoane, ai noștri făceau același lucru pe care-l făceau atâția creștini din Balcani trecuți la Islam, atâția Albanezi musulmani, cari-și aveau icoanele acasă; tot așa dacă în legea cea nouă nu-și găsea omul icoanele, le păstra acasă la dânsul. Vedeti cât de mult răspingem noi tot ce este în afară de noi și care nu ne poate face nici un bine, pentru că nici odată nu se va înrădăcina în noi.

De-odată s'a petrecut un lucru mare: s'a întemeiat Statul. Când s'a întemeiat Statul, întâi cel muntean, care

a hotărît chestiunea bisericească mai repede, pela jumătatea secolului al XIV-lea, pela 1350, când Biserica munteană avea acum forma ierarhică — iar cu Moldova a fost mai greu, căci ea a resistat mult mai mult pe baza tradiției față de încercarea Bisericii constantinopolitane de a pune mâna pe creștinismul moldovenesc din Statul românesc mai nou — a adus dela gurile Dunării, dela Vicina, care nu are a face cu Măcin, care se pronunță Mècin, de acolo unde fără îndoială Domnul muntean era stăpân, căci, îndată ce avea cineva cetatea avea și regiunea, un episcop, un Grec, **Iachint**. L-au așezat la Argeș, unde s'a făcut biserica aceasta mare, frumoasă, începută de mai multă vreme și care s'a terminat mai târziu, după venirea acestui episcop canonic. Și în felul acesta noi am intrat în rândul Statelor cu biserica organizată.

De ce s'a făcut această canonizare a Bisericii până atunci populară și patriarhală, sătească, fără nici o legătură cu un oraș, cu o capitală, care nu exista încă? Fiindcă pentru a fi recunoscut de Stat, trebuia să fie în biserică o formă corespunzătoare Statului. Până nu era Mitropolie, nu se recunoștea independența. Era un act politic, și era așa de mult un act politic, încât, după câțeva vreme, cum dincolo de Olt era pe vremea aceia altă lume, — eu nu discut schimbările introduse în Biserică în ultimul timp, dar eu știu ce a fost, — s'a dat altă formă, și, dacă a fost Mitropolit „al celeilalte părți” de sub autoritatea Domnului muntean, aceasta înseamnă că acolo a fost cealaltă lume politică. Ea era într'o legătură strânsă cu Ungaria. Regele Sigismund al Ungariei și Ion Hunyadi au dat diplome slavone pentru mănăstirea Tismana. Lumea Severinului, Râmnicul, nou pentru că noi nu mai eram în Severinul vechi, lumea aceasta, fiind deosebită, și-a cerut numai decât să-și aibă Mitro-

polia ei. Așa s'a întâmplat și în Moldova, fiindcă episcopul din Roman nu era atunci numai episcop, ci Mitropolitul Țării de Jos, Romanul fiind capitala părții sudice din Moldova, deprinsă a trăi altfel, și era deci natural să aibă o Mitropolie.

Pe vremea aceia însă, noi ne-am găsit înaintea unei duble ofensive străine, dintre care una a fost ierarhică, cealaltă contra ierarhiei, care era grecească. Cealaltă e sârbească și atonică, dela Muntele Athos. Viața ortodoxiei era mai mult la Muntele Athos, unde au fost și discuțiile cu Grigore Palamă. La Constantinopol era ambiția; acolo Biserica înlocuia, ca prestigiu extern, pe Împărat: Împăratul era un vasal al Turcilor, și deci tot bizantinismul vechiu se retrăsese dela Împărat și era la Patriarhie. Niciodată n'a fost mai viu Patriarhul din Constantinopol decât în timpul când nu mai era viu Împăratul. Ecumenicitatea imperială devenise o ecumenicitate patriarhală, și, cu foarte mare grijă de a se păstra trecutul, de a nu da națiunilor noi drepturi noi, s'a creat o formă modestă a Mitropoliei pentru Ungro-Vlahia, termen străin, căci Grecii aveau Vlahia lor în Tesalia, și a noastră era deci o Vlahie de al doilea ordin, pe care o amestecau în titlu cu suzeranitatea ungurească, pentru a nu supăra pe regele Ungariei.

Iată în ce formă a venit și în numele Bisericii o influență ungurească scăzătoare și umilitoare pentru noi. Și era în afară de titlul acesta al Ungro-Vlahiei mențiunea: exarh „pentru plaiuri”. Deci în partea aceasta nu era Mitropolit, ci exarh. Un lucru provizoriu, cum, în Maramurăș, la **Peri**, s'a creat iarăși o situație desfăcută din rosturile oricărei biserici din Ungaria și în atârnare prin stavropighie de Patriarh: când Patriarhul își înfigea crucea, aceasta însemna că se lega Răsăritul Maramurășului, cu părțile vecine, de Constantinopolul

patriarhal. Pentru Domn era o nevoie politică, dar aceasta nu însemna o sinteză greco-română, sau româno-greacă, ci o **cucerire**. Pe de altă parte era Muntele Athos, ori grec, ori slavon, ceia ce înseamnă sârbesc, și **Nicodim**, oricare ar fi fost originea lui, a venit dintr'o lume total străină de noi. El nu s'a alipit întâi de noi Români, deși noi l-am făcut sfânt, și s'a scris viața Sfântului Nicodim, ci s'a dus la Vodița, unde era stăpânirea regelui Ungariei. Și **aceasta** însemna un fel de „Ungro-Vlahie”. De acolo l-au adus la noi. Noi „**l-am adoptat**” pe Nicodim, care s'a strecurat apoi, el și ucenicii lui, în Ardeal, la Prislop, încercând să facă și acolo o biserică a lui, în legătură cu Muntele Athos. Și s'au strecurat ai lui în Moldova, unde au întemeiat Mănăstirea Neamțului, adică Mănăstirea Neamțului s'a așezat pe baza unui schit. Peste creația noastră veche s'a așezat acest centru de misionarism, de limbă și orientare slavonă. Și a fost în Moldova o luptă cu Patriarhul, care numia pe toți episcopii aceștia, ai mănăstirii nicodimiene: episcopi sârbești, cu însuși **Iosif** cel mutat dela Cetatea-Albă, unde era o veche episcopie, tot așa de străină cum fusese Vicina pentru Țara Românească. Deci același sistem de delegație din partea Patriarhului. Acesta a dus lupta cu episcopii sârbești din Moldova, iar rezultatul a fost, amestecându-se și „proto-popii” noștri, cari continuă vechea tradiție, o Biserică moldovenească mult mai independentă, dela început, decât Biserica munteană, — aceasta din cauza așezării geografice.

În felul acesta s'a ajuns la jumătatea secolului al XV-lea. Fusese un timp când noi avuserăm în fața noastră nu pe Sârb în rivalitate cu Grecul, ci numai pe acesta, după ce **Hariton**, care era Grec și sta în fruntea Bisericii autohtone, nu rezida de obicei la noi. Atâta

este de străină această Biserică a lui Iachint și a urmașilor lui. Dar, deoarece puterea activă, ofensivă, a sârbisului a dispărut și a rămas numai formula slavonă, Biserica aceasta grecească s'a simțit în stare să stăpânească mai puternic locurile noastre. De oarece însă limba grecească n'a intrat niciodată în Biserica noastră, ci limba slavonă, o limbă de spirit și de tendințe străine, au rămas formele în care au trăit, timp de două secole Bisericile noastre și din Muntenia și din Moldova au fost străine de caracterul acesta slavon.

Dar **vechiul spirit al legii românești, cu Vlădica șef de națiune, acesta a rămas și el.** Cine a făcut Domn al Moldovei, după ce tot el legitimase închinarea lui Petru Aron al Moldovei către Sultanul ocrotitor Mohamed al II-lea? **Teoctist.** Acesta nu este numai Mitropolit în sensul obișnuit al cuvântului. Actele de Stat trebuie să poarte în rândul întâiu semnătura lui. Legenda cu Ștefan cel Mare așteptând în marginea Sucevii pentru ca Teoctist să-l facă el Domn, e semnificativă. Peste infiltrația grecească, peste formele de limba slavonă, cea ce este în adâncul poporului nostru iese la iveală.

În Muntenia lucrurile nu se prezintau așa. Era un Stat șubred, des atacat de Turci când nu era stăpânit de influența hotărîtoare a Moldovei. La Moldoveni, în secolul al XVI-lea, avem pe de o parte cărturarii de limba slavonă, aceia cari scriu manuscrite, cari fac cronici, Macrie, Eftimie, Isaia de Slatina, cărora le suntem recunoscători pentru ce au făcut, însă și aceștia, ca și călugării lui Ștefan cel Mare și ai lui Alexandru cel Bun, dela Bistrița, dela Putna, cari au lăsat vechile anale, n'au nimic în scrisul lor din sufletul nostru. Nu vedem în cea ce scriu viața poporului nostru, cătuși de puțin. Oameni uscați de carte slavonă, foarte mândri să aibă un stil frumos, dar incapabili de stilul personal: ei iau o carte

anterioară și înlocuiesc numai numele, precum s'a întâmplat în Apus când a fost să se scrie viața lui Carol cel Mare și Eginhard a copiat viața lui August de Suetoniu și unde era August a pus Carol. Isaia a avut un succesor, pe Teofan, care și-a găsit sfârșitul la Muntele Athos. Acolo era vatra, într'acolo mergea inima acestor oameni de cultură străină, supt cari trăiau bieții noștri popi, cari știau rugăciunile lor în românește, încă dela cele dintâi monumente de limbă românească. Alături de Biserica oficială mergeau dedesupt aceștia, cu traducerea Apostolului, Psaltirii, Evangheliei, a Vieților de Sfinți. Noi am avut două Biserici: una deasupra: solemnă, slavonă, și alta dedesupt, simplă, românească, și ea nu s'a dat biruită nici odată. Lupta aceasta a continuat în secolul al XVII-lea muntean, până foarte târziu, până ce s'a adus cel dintâi Mitropolit popular, **Teodosie** din Veștem, țaran ardelean din părțile Sibiului și el a venit la noi cu întreg sufletul lui țărănesc pe lângă Vodă Brâncoveanu, care este tot așa de tradițional ca Domn, cât este de tradițional ca Vlădică Teodosie.

Dar în Moldova se petrec lucruri foarte interesante. Care este marele Mitropolit al Moldovei în vremea lui Vasile Lupu? Este **Varlaam**. Dar ce e Varlaam? Un fiu de răzeș din părțile Putnei. Când se va face bilanțul volumelor pe care religia ortodoxă le-a produs la noi, „**Cartea de învățătură**” a lui Varlaam va atârna în cumpănă mai greu decât toate lecțiile Facultăților de Teologie, câteși trei, care se găsesc astăzi, fiindcă națiunea nu înțelege nimic nici din foarte frumoasa cronică dela **Biserica ortodoxă** și din revista studenților teologi despre toate Bisericile ortodoxe. Întrebând pe un credincios, pe un bun și simplu și adânc credincios, ce știe din toate acestea? Nimic. Dar însuși preotul savant care se duce într'un sat devine pe urmă popă ca în

secolul al XIV-lea, și, dacă nu devine popă ca în secolul al XIV-lea, ajunge ca preoții din Bucovina de odinioară, preoți foarte cărturari, formați la școlile împărătești, dar cari nu aveau nici un fel de importanță în sat, pentru că erau „boieri”. Noi nu avem însă nevoie de popă-boier, ci de popă țăran (aplauze vii), și avem nevoie și de o organizație bisericească superioară potrivită cu popa-țăran, pentru că baza națiunii, toată puterea ei, stă acolo.¹⁸⁾

¹⁸⁾ Aici credem că lorga nu are completă dreptate. E drept că am fost, și mai suntem încă, un popor compus în mare majoritate din țărani cu prea puțină știință de carte și că țăranul are nevoie de „popa” care să-l înțeleagă, să-l sfătuiască și să-l ajute. Dar un preot cult, cu facultatea de teologie, nu e din această cauză inferior, în acesată privință, unuia care are numai o educație bisericească și generală rudimentară. Mai ales în ce privește preoțimea bucovineană lorga se înșela. Preoții bucovineni au pornit, aproape toți, dela sate, au urmat facultatea de teologie și s’au întors la sate. Acolo nu numai că s’au incadrat în viața țăranului bucovinean, dar, prin faptul că erau culți, poporul avea mare respect față de ei. Mulți din acești preoți au studiat apoi viața acestui popor, istoria lui, datinile lui, arta lui, făcându-l astfel cunoscut în lumea civilizată apuseană și apărându-i drepturile asupra unui pământ locuit de el de două mii de ani, dar râvnit și chiar ocupat de nații străine. Pentru Bucovina nu avem decât să amintim pe preoți de talia unui Iralie **Porumbescu**, tatăl marelui compozitor Ciprian Porumbescu, poet, muzician și folklorist, prieten cu Vasile Alecsandri; Simion Florea **Marian**, folklorist, membru al Academiei Române; Constantin **Morariu**, literat și figură de mare prestigiu în viața culturală a Bucovinei; Dimitrie **Dan** și Dimitrie **Topa**, istorici, și mulți alții. Astfel de preoți, care pe lângă că și-au îndeplinit cu prisosință misiunea lor religioasă, au făcut onoare și literelor, artei și științei românești, nu vom găsi printre cei cu prea puțină știință de carte. Aceia ai fost buni

Nu e sat din Ardeal unde să nu se fi cetit cândva predicile lui Varlaam. Mi s'a spus de atâtea ori: sânt o mulțime de predici noi, și ortodoxe, și unite, dar cartea cea veche cu slove mari, care, și când era ruptă, se cetia în partea care mai rămăsese și lumea se îndestula cu dânsa, aceia e cea adevărată, iar celelalte sânt un lucru străin, pe de-asupra, neavând o influență asupra sufletelor. Și iarăși, mult mai greu decât multe opere științifice trag volumele lui **Dosoftei**, oricare ar fi fost sângele amestecat al lui, căci el se coborîse adânc în ființa neamului nostru. În timpul războiului, când se cereau cărți pe front, eu le-am trimis Psalmii lui Dosoftei într'o cărtică de purtat în sîn:

La apa Vavilonului,
Jălind de țara Domnului,
Odată șezum și plânsem,
La voroavă că ne strânsem,
— De te-aș mai putea uita-te,
Ierusalime cetate...

Multe lacrimi de soldați au căzut asupra acestei cărticele, pentru ce? Fiindcă „apa Vavilonului” era îngroșită de sângele ostașilor noștri, iar Ierusalimul-cetate era aici pela Bucureștii stăpâniți de cucerirea străină. Acesta este rostul Bisericii (aplauze puternice), iar nu să prefaci creștinismul viu în ceea ce erau Faraonii după moartea lor, uscați și încunjuțați de juvaierile cele mai scumpe, așezați într'o raclă de toată frumusețea, dar Faraonul tot mort era și nu simțea nici el nimic și nici ceilalți nu simțeau nimic din faptul că Faraonul se usca-

și ei în secolele trecute, când nu puteam avea alții, nu însă în zilele noastre, când se pot găsi țărani mai deștepți decât „popa”, ceea ce de sigur nu e în avantajul acestuia.

se acolo, în sepultura așa de scumpă, cu toate miresmele Egiptului.

În secolul al XVIII-lea ne-a venit însă o ofensivă grecească fanariotă. Odată ce era Domnul fanariot, s'a stabilit legătură mai strânsă cu Biserica din Constantinopol, care încercase și în secolul al XVII-lea să regenteze pe episcopii noștri. În luptele noastre dintre partide recurgeam, cum am recurs de atâtea ori, la străinătate, — ba cum recurg unii și acum, scriind și cărți de Istorie pentru a-și face faimă bună aiurea. Intocmai ca în astfel de apeluri, în cumplitele lupte de partid din Muntenia, — Moldovenii n'o făceau, — s'a făcut, în lupta Cantacuzinilor și a adversarilor lor, de pela 1670, apel la Patriarhul din Constantinopol. Și se mai adăuga un lucru: mândria de a aduna ortodocșii împrejurul Brâncoveanului, care a cheltuit așa de mult pentru bisericile grecești și, mai puțin, Nicolae Mavrocordat și alții. Sfântul Spiridon de lângă Senat, cu o inscripție în limba arabă, e în legătură cu Patriarhul **Silvestru**, de Antiohia, refugiat la noi. Foarte frumos rolul imperial jucat de Domnii noștri, dar vorba este ce profitam noi din toate acestea? Foarte puțin. Patriarhi, Episcopi, Mitropoliți, mâncau la noi, ba întâmplător se și îngropau la noi, dar ce ne dădeau nouă? Un prestigiu Domnilor, și, când Domnii aceștia au însemnat așa de puțin ca Domnii fanarioți, n'au putut da nici atâta. Până ce, dela o bucată de vreme, Fanarioții erau așa de săraci, încât nu s'au mai înădit pela noi.

Dar aceasta a adus și o influență cărturărească, și aici o să vedeți ce important este simțul poporului nostru. Au venit o mulțime de cărți grecești, cum în Banatul catolic se văd o mulțime de cărți latine, din care dacă ar fi să alegi, nu iei nici una, pentrucă nu e nici un folos pentru realitățile vieții în această îngrămadire de

cărți teologice.¹⁹⁾ Ce am ales noi? Când au venit Grecii la noi, pe vremea lui Brâncoveanu, cu acel „supra-Mitropolit”, **Dositei**, Patriarhul Ierusalimului, care avea pretenția de a domina amândouă țările noastre și Ardealul, și de fapt Patriarhul din Ierusalim se mutase la noi, — în ce privește întreținerea, la București și Iași, cu toate rosturile sale, — el a tipărit, cu un tipar admirabil, frumoase cărți de luptă împotriva Bisericii latine, vechi lucrări bizantine, care s’au cetit în Apus, ca să răspundă catolicilor, dar la noi erau lucruri cu totul străine. Pe de o parte deci Dosoftei cu Psalmii lui, pe de altă parte zădărnicia grecească cu alt Dosoftei, Patriarhul din Ierusalim. Dar când au sosit cărțile grecești la noi prin mănăstiri, pe vremea lui **Chesarie** de Râmnic, noi am făcut cea mai potrivită alegere.

Se începuse încă pe vremea lui Brâncoveanu cu traducerea Sfântului Ioan Hrisostomul, traducere foarte frumoasă, care ar trebui retipărită și acum. În loc să tipărim atâtea kilograme cu privire la Biserica rusească și grecească, ar fi mai bine să începem o operă de retipărire a vechilor traduceri, care arată că la noi existau adevărați eleniști. Avem o întreagă bibliotecă bisericească de teologie utilă și inteligibilă, dar am răspins cu toată hotărârea tot ce a fost polemică străină de noi, tot ce a fost discuție tot așa de zădarnică precum sunt discuțiile rabinilor evrei cu privire la anumite puncte, care se pot discuta atâta vreme cât va dăinui lumea, fără să se ajungă la nici un rezultat, un simplu exercițiu al unor minți care nu se pot opri asupra realității.

¹⁹⁾ Pentru viața pur materială de sigur că aceste cărți nu aduc prea mult folos; ele sunt însă de neapărată trebuință pentru cultura și viața sufletească a fiecărui preot și chiar pentru laici.

Cum vedeți, Biserica noastră nu se lăsa cucerită. Un al doilea Dosoftei, un al doilea Hrisant, Notara, nepotul și urmașul acestuia, n'am avut. În loc să-i ținem stăpâni, i-am păstrat întreținuți; când veniau la noi, le dădeam tainul, îi puneam să slujească la zile mari, dar, tocmai când se îmbulzia Biserica grecească pentru a ne domina, supt Domnii Fanarioți, slujba întreagă s'a prefăcut în românește. Poate fi ceva mai frumos decât rezistența creatoare? Pentru că sunt două rezistențe: rezistența care neagă și nu creiază, și rezistența care, creând, are dreptul de a nega, pentru că pune ceva în loc.

Și desvoltându-se neconținut sentimentul acesta, într-o țară cu predica în românește, cu slujba în românește, țară care se apăra împotriva episcopilor greci, până la un **Nichifor** de Iași, un **Nectarie** de Râmnic, deodată au răsărit două ființe bisericești care reprezintă triumful desăvârșit al vechii legi românești. Unul este, la Iași, **Veniamin** Costachi. Fiu de boier, coborîtor de pe mamă din Cantacuzinii munteni, în împrejurări de a putea trăi în larg ca mirean și ca episcop, în legătură numai cu viața claselor de sus, el, pe timpul când se producea un nou atac străin față de noi, mai ales în Moldova, de acolo întinzându-se și în Muntenia, până la schiturile din județul Râmnicului Sărat, ca Paisie Veliciovski, venit din Ucraina, și Dimitrie de Rostov și atâția alții se traduceau în românește, cu tot misticismul acesta rusec, ce n'are nimic comun cu noi, cu spiritul nostru limpede, ce a făcut? S'a dus la vatra rusească dela Neamț și a ieșit de acolo tot așa de Român cum fusese când a intrat, rămânând în contact cu fiii poporului. De acolo, dela mănăstire, Veniamin, triumfător, s'a întors șef popular românesc, potrivit cu tradițiile Bisericii Moldovei, și, când a venit Statul român cu formele noi franțuzești să-i pună ministru de Culte în coastă, a declarat că

guvernează cine vrea, ca sclav, dar el se duce la Slatina, unde a trăit ca simplu călugăr, cu aceeași demnitate pe care o avusese Mitropolitul **Iacov I**, care, când i s'a impus să ridice blăstămul împotriva unei contribuții nepopulare, a luat cârja și a pus-o pe masă. Cu totul altceva să cauți cârja și cu totul altceva s'o pui pe masă!

Și, în Muntenia, la un moment de criză, unde s'a căutat Mitropolitul? La Căldărușani, **Grigore** Diaconul. Simplu diacon, în câteva zile a putut să treacă prin toate treptele și a ajuns Mitropolit. Nu este mănăstire românească unde să nu găsești chipul Mitropolitului Grigore, mort în Scaun, păstrând frumusețea deosebită pe care a avut-o în toată viața sa.

Și pe urmă? Aceasta este o parte tristă pe care o voi descrie scurt. Alături de **Chesarie** dela Buzău, **Iosif** Naniescu dela Iași, multă vreme stareț de mănăstire prin părțile Dâmboviței, alături de aceștia a fost influența rusească, venită prin **Scriban**, care a învățat la Chiev, prin **Melchisedec**, figură frumoasă, cu lucrări istorice care nu îndeplinesc toate cerințele filologice, dar sunt de mare folos, una din cele mai impunătoare figuri de șef bisericesc. Dar **Melchisedec** Ștefănescu, fiu de sat romașcan, a trecut prin filiera rusească. Era firească lupta cu Statul, care se amesteca unde nu i se cuvenia. Lupta trebuia să aibă alt caracter decât aceia pe care o duc puterile laice, una împotriva celeilalte. Nu o luptă acră și rea, ci lupta creștinului care-și apără dreptatea. N'a ținut nici un discurs Mântuitorul pe cruce împotriva acelor care-l răstigniau. Ortodoxia muscălească, nepotrivită cu noi, s'a înlăturat, și orice încercări s'ar mai face, sânt condamnate dela început. Altă lume e acolo și noi nu avem nimic a face cu dânsa, cum nu avem a face cu nici o formă de manifestare a rusismului: nu

voim, și nu avem interes s'o facem. **Nistrul încă nu e destul de adânc** (aplauze puternice).

Dar în față s'a ridicat și influența apuseană. Am avut doi Mitropoliți oarecum francizați: primul rudă cu mine, ca **Miclescu**, pentru că și mama bunicului meu era o Miclească. După **Sofronie**, nepotul său, Calinic Miclescu, tânăr boier de cultură franceză, apoi Mitropolitul **Iosif Gheorghian**, care călătoria prea des în Apus, făcea traduceri din franțuzește pentru lucrări care nu au a face cu traducerile din grecește pe vremea lui Chesarie și Filaret.

Și, pe urmă, bursele în străinătate, în Apus. Ca doctor de onoare la Facultății protestante din Paris, pe lângă diploma asemănătoare dela Cernăuți, am oarecare competență în lucrurile acestea, și am și oarecare drept de a le judeca. Am cunoscut tineri dela noi foarte buni, cari trebuiau să se ducă însă acolo pentru a lua altceva decât un spirit care nu este al nostru și nu se poate implanta aici la noi, ori dacă este vorba de Franța, ori de Germania. Dacă este vorba de Germania, am mai avut atâta protestantism nemărturisit în Biserica noastră, precum s'a întâmplat și în Ardeal, unde Biserica ortodoxă a mers atâta vreme cu legea românească, luptând cu calvinismul, cedând Bisericii catolice pe Uniți, dar de fapt și Inochentie Clain era tot un țăran și Petru Pavel Aron, un altul, dar **cei care au mers la Roma au adus foloase națiunii**. Pe urmă s'a ajuns la un anume „canonicism” dela Blaj, de unde s'a putut desface, pentru a fi Român deplin, numai inteligența și energia neuitatului **Augustin Bunea**, care de aceia n'a ajuns nici odată episcop, desprețuind orice, când era vorba să îndeplinească funcțiunea sa de apărător al națiunii sale. La ortodocși, marele **Șaguna** și-a făcut ucenicia la Sârbi, și este și un spirit protestant în alcătuirea unei Biserici

naționale a lui, ca și o influență vieneză, așa că nu mai era legătura de odinioară. Pe urmă se poate ajunge în guvernamentalism la un **Vasile Mangra**.

Și eu închei cu un sfat față de tineri. Este relativ ușor să fii un spirit învățat, cu manifestații teologice perfecte din punct de vedere științific, de care se arată capabilă Biserica noastră. Să admitem și să admirăm ceia ce se află în aceste compartimente. Dar nu este aceasta toată Biserica, și nu este acesta lucrul esențial în Biserică. Până ce nu se va ridica prin Biserică poporul de jos, până la ultimul om, la acea conștiință umană, creștină și națională, care ne trebuie prin Biserică în rândul întâiu, iar nu prin propagande școlare și culturale, ea nu-și va fi îndeplinit adevărata misiune.

Am avut curajul să v'o spun.

Până aici conferința lui Nicolai Iorga. Ce rezultă pentru noi din cele relatate de marele și adâncul cunoscător al întregii istorii a poporului nostru? În primul rând vedem că influența slavă, care s'a exercitat în general asupra poporului nostru, a fost și în biserică, ca și în limbă, superficială, iar cultura slavă bisericească la cărturarii noștri din trecut e un fel de lustru trecător, neavând rădăcini adânci și nepotrivindu-se cu firea națiunii noastre. Mai vedem că spiritul de toleranță și de înțelegere pentru alte biserici decât cea ortodoxă a fost general la noi. Ieșiri agresive deci și chiar provocări la ură și luptă contra lor pot fi considerate ca fapte izolate și de prea puțină importanță.

Împrejurările istorice — aproape totdeauna vitrege pentru poporul nostru — ne-au făcut nu numai să rămânem ortodocși, ci să ne izolăm bisericește de Apus, și mai ales de Roma, care de fapt este locul originii noastre etnice. Ne-au făcut să avem legături bisericești cu Grecii și cu Slavii. Dar ortodoxismul nostru, după cum foarte bine a spus-o Iorga în această conferință a lui și a scris-o în atâtea alte opere ale lui, se deosebește totuși atât de cel grecesc, cât și de cel slav. De aceea noi, cei din exil, care nu avem o biserică a noastră organizată și nu avem nici preoți (trei sau patru preoți ortodocși români în tot Apusul european), nu ne simțim de loc atrași de aceste biserici ortodoxe. E drept că există unii Români în exil — foarte puțini însă — care spun: dacă e să merg la biserică, atunci mă duc la cea grecească sau rusească, fiindcă sunt ortodoxe. Cei mai mulți, dacă au de ales, spun: eu mă duc mai bine la cea unită, căci aud liturghia în românește, ca acasă, și nu la cele ortodoxe, unde nu înțeleg nimic.

Nu vreau prin aceasta să fac propagandă sau prozelitism pentru nimeni. Vreau numai să spun că mai bun

creștin a Românul care se duce la biserica unită sau la cea romano-catolică, fiindcă simte nevoia să se ducă la o biserică²⁰⁾ și una românească ortodoxă nu are, decât cel care nu se duce de loc și spune totuși că e bun ortodox.

Astăzi trăim, noi, cei din exil, într'o lume amenințată de un singur mare pericol: de comunismul distrugător și ateu. Contra lui cel mai bine luptă Biserica, luptă cei ce sunt cu adevărat creștini. Și cum comunismul e unul, așa și Biserica e una, trebuie să fie una. Cum acest comunism este dirijat și-și primește directivele și normele de luptă dela Moscova, tot dela un singur cap, dela o singură autoritate ar trebui să pornească și lupta contra lui, pentru a avea succes deplin.

Să sperăm că vom ajunge, dacă nu noi, cel puțin urmașii noștri imediați și apropiați, să trăim zilele când creștinii vor fi toți împreună, în aceeași Biserică, **una și sfântă** a Mântuitorului, pentru realizarea căreia astăzi se roagă atâția.

Atunci nu ne vom mai mândri noi Românii că suntem „pravoslavnici”, ci ne va fi de ajuns să fim creștini, creștini buni și adevărați.

I. P.

²⁰⁾ Cea protestantă e pentru noi prea goală și prea laicizată. O spune însuși Nae Ionescu în cântica de care ne-am ocupat la început, la pag. 18: „Dela ortodocși la protestanți deosebirea este fundamentală.”

